

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН НА ШЛЯХУ ПОБУДОВИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті розкриваються особливості формування технологічного способу виробництва, адекватного постіндустріальній економіці, що у своїй основі є процесом удосконалення знарядь праці, що розуміється як удосконалення існуючих і створення принципово нових знарядь праці.

Ключові слова: постіндустріальна економіка, інформаційне суспільство, економіка знань, інтелектуальний капітал.

В статье раскрываются особенности формирования технологического способа производства, адекватного постиндустриальной экономике, которая в своей основе является процессом совершенствования орудий труда, понимаемого как усовершенствование существующих и создание принципиально новых орудий труда.

Ключевые слова: постиндустриальная экономика, информационное общество, экономика знаний, интеллектуальный капитал.

The article describes the characteristics of the formation of the technological mode of production, adequate post-industrial economy, which is basically a process improvement tools, understood as the improvement of existing and creation of new tools.

Keywords: post-industrial economy, information society, knowledge economy, intellectual capital.

Постановка проблеми. Формування технологічного способу виробництва, адекватного постіндустріальній економіці, у своїй основі є процесом вдосконалення знарядь праці, що розуміється як удосконалення існуючих і створення принципово нових знарядь праці. Загальний зміст даного процесу має дві складові - духовну і матеріальну. Попередньо матеріальній, духовну складову цього процесу утворює вироблення людьми на основі набутого досвіду і наукових знань інтелектуального продукту - ідеального (уявного) образу досконалішого знаряддя праці, а матеріальну складову - процес безпосереднього виготовлення (виробництва) даного знаряддя праці як процес опредметнення його ідеального образу. У цьому процесі духовна складова більш досконалого знаряддя праці переходить у його матеріальну складову - матеріалізується, упредметнюється, що служить підставою характеризувати сам процес виробництва більш досконалого знаряддя праці процесом опредметнення знання, а самі досконаліші знаряддя праці як речову складову продуктивних сил суспільства - опредмеченим знанням. Разом з тим, процес вдосконалення знарядь праці у викладеному його змісті є зворотним боком, вираженням розвитку самих людей: будучи суб'єктом вдосконалення знарядь праці і адекватних їм технологій виробництва люди в рамках даного процесу розвивають свої здібності - виробляють, акумулюють і використовують все нові і нові знання у своїй практичній діяльності, що і є підставою визначення особистісної складової продуктивних сил суб'єктивованим знанням. Визначенням особистісної складової продуктивних сил суб'єктивованим знанням характеризується притаманна людям якість бути суб'єктом, тобто джерелом активності, активним початком, творцем у процесах розпредметнення (пізнання) навколишньої дійсності і опредметнення самих себе в вироблених ними знаряддях праці, інших матеріально-речових і духовних продуктах.

Аналіз досліджень та публікацій Проблемі державного регулювання інституціональних змін на шляху побудови постіндустріальної економіки присвячені статті ряду вітчизняних дослідників (К. Іванової, Л. Ключко, В. Гейця, В. Базилевича) та багатьох іноземних учених, таких як П. Дракер, О. Тоффлер, Д. Белл. Будучи суб'єктивованою формою відносин власності, соціальна структура суспільства, як показує історичний процес, може бути як класовою – в рабовласницькому, феодальному, і капіталістичному суспільстві, так і безкласовою – первиннопобутовообщинному і посткапіталістичному суспільстві, названому К.Марксом і Ф.Енгельсом комуністичною, а сучасними зарубіжними дослідниками (Д.Беллом, П.Друкером, М.Мелуном, П.Пільцером, О.Тоффлером, Л.Туроу, Т.Стюартом, М.Хардтом та ін.) – постіндустріальним інформаційним суспільством, суспільством знань. І якщо економічний базис капіталістичного суспільства створює приватна капіталістична власність як відношення між соціально не рівними суб'єктами – власниками робочої сили (найманими робітниками) і власниками капіталу (капіталістами) за виробництвом і присвоєнням додаткової власності, то економічний базис постіндустріального суспільства створює безкласова за своєю природою інтелектуальна власність як відношення між соціально рівними суб'єктами, виявляючись одночасно індивідуальними власниками своїх унікально розвинутих здібностей і спільними власниками матеріальних умов їх творчої діяльності за виробництвом, власністю, розпорядженням, і використанням інтелектуальних продуктів – ідей, знань, інформації загальностворених в процесі суспільного виробництва в засобах і технологіях виробництва, предметах особистого вживання, інших матеріальних благах. Звідси, в свою чергу, спостерігаємо, що не існує наукових основ ані для заперечення чи перегляду наукових можливостей інформаційного підходу в дослідженні постіндустріального суспільства, ані для протиставлення його цивілізаційному підходу: обидва вони є адекватним методологічним інструментарієм аналізу динамічного вимірювання матеріальних і духовних структур постіндустріального суспільства.

Невирішена частина загальної проблеми. Характеристика самого процесу вдосконалення знарядь праці процесом опредметнення знання, а речової (машин, інших знарядь праці) та особистісної складової продуктивних сил (людей) відповідно опредмеченому і суб'єктивованому знанням служить теоретичною основою розуміння знання безпосередньою продуктивною силою. На дану функцію знання, науки звернув увагу ще К. Маркс. У своїх «Економічних рукописах» він пише: «Природа не будує ні машин, ні локомотивів, ні залізниць, ні електричного телеграфу ... Все це - продукти людської праці, природний матеріал, перетворений на органи людської волі, яка панує над природою, або людською діяльністю в природі. Все це - створені людською рукою органи людського мозку, матеріалізована сила знання ... Розвиток основного капіталу є показником того, до якої міри загальне суспільне знання ... перетворилося в безпосередню продуктивну силу, і звідси - показником того, до якого ступіню умови самого громадського життєвого процесу підпорядковані контролю загального інтелекту і перетворені у відповідності з ним». ¹ В принципі таку ж характеристику знання, науці надає і один із сучасних фундаторів концепції постіндустріального інформаційного суспільства Д.Белл: «інформація і теоретичне знання, - пише він, - є стратегічними ресурсами інформаційного суспільства ... У цій якісно іншій ролі вони представляють поворотні пункти новітньої історії. Перший поворотний пункт - це зміна самого характеру науки, яка, як «Загальне знання», стала основним виробником,

силою сучасного суспільства. Другий поворотний пункт - це звільнення технології від її «імперативної» спрямованості, майже повне перетворення її на слухняний інструмент ...»

Виклад основного матеріалу. До визначення К. Марксом знання безпосередньою продуктивною силою слід підходити, по-перше, як до діючої, яка творить сили і, по-друге, як до початкового ступеня конкретизації абстрактного (загального) значення знання в житті суспільства, вираженого Ф. Беконом в його знаменитій формулі «Знание-сила!», який вважав знання, що не дає плодів, непотрібною розкішшю. З даних позицій знання, суб'єктивоване безпосередніми виробниками і опредметнене в знаряддях праці і технологіях виробництва, є органічним елементом не тільки продуктивних сил і самого процесу праці, але також виробництва та відтворення всіх інших складових життя суспільства - виробничих відносин як відносин привласнення (власності), вироблених матеріальних і духовних продуктів, самих людей.

Саме в такому розумінні ідея К. Маркса про знання як безпосередню продуктивну силу отримала свій розвиток в формуючійся у наш час теорії «економіки знань», що є фундаментальною складовою концепції посткапіталістичного суспільства як «постіндустріального», «інформаційного суспільства», «суспільства знання».

Зміст теорії «економіки знань» утворює система наукових категорій, які відображають її об'єкт і предмет. Об'єктом теорії «економіки знань» є процеси становлення, функціонування і розвитку економіки постіндустріального суспільства: еволюція змісту і характеру праці, що втілює знання у вільну творчу діяльність; фактори заперечення відносин речової (товарної) залежності, властиві капіталістичному товарному виробництву та формування адекватної посткапіталістичному суспільству особистісної форми суспільного багатства - вільної індивідуальності, заснованої на універсальному розвитку індивідів; види і підвиди творчої діяльності, що створює все різноманіття інтелектуальних продуктів у їх ідеальній (уявній) і матеріальній (речовій) формах як необхідна і достатня умова формування універсально розвиненої особистості; місце і роль знання в цих та інших трансформаційних процесах. Центральна складова об'єкта теорії «економіки знань» утворює її предмет - ним є суспільні відносини, що опосередковують виробництво і привласнення (володіння, розпорядження, використання) знання у всіх сферах життєдіяльності суспільства і людини.

Загальною парадигмою теорії «економіки знань» є обґрунтування принципово нової якості як самого процесу, так і продукту виробництва, заснованого на використанні наукових знань. У рамках даної парадигми знання трактується як: засіб виробництва; основний виробничий ресурс; визначальна ланка виробничого процесу; найбільш значущий об'єкт власності, який породжує новий тип власності. Зокрема, П. Дракер, визначаючи працівників, які володіють знаннями («інтелектуальним капіталом») поняттям «knowledge worker», підкреслює, що такі працівники «володіють засобами виробництва: ними є їх знання»². Як вважає О. Тоффлер; «якщо для індустріального суспільства головним матеріальним об'єктом власності була земля, будівлі, машини, засоби промислового виробництва, то в даний час, коли США переходять до інформаційного суспільства, основою власності стає нематеріальна субстанція - знання, інформація».

Визначення змісту предмета, об'єкта і загальної парадигми теорії «економіки знань» слід розглядати як початковий етап її формування в розвинену,

внутрішньо несуперечливу, зрілу теорію. Неповна зрілість розглядаючої теорії на сучасному етапі її розробки зумовлена, по-перше, тим, що сам її об'єкт - процеси становлення постіндустріальної економіки - ще далекі від свого завершення, в силу чого економіки навіть розвинених капіталістичних країн ще не досягли якості зрілої постіндустріальної економіки. Об'єктивно саме дана обставина обумовлює незрілість і самої теорії «економіки знань» на даному етапі її формування, що відповідає відомій науковій тезі, згідно з якою нерозвиненому суспільству завжди відповідають нерозвинені теорії. По-друге, незрілість сучасного етапу формування теорії «економіки знань» знаходить своє вираження в неоднозначному трактуванні співвідношення ключових її категорій - знання та інформація. Наприклад, Ж. Сапір стверджує, що «Знання, яке розуміється як сукупність уявлень про стан середовища, первинне по відношенню до інформації». Діаметрально протилежне уявлення про співвідношення знання та інформації випливає з визначення даних категорій Дж. Ходжсоном. Він пише: «Інформація - сукупність даних, які вже інтерпретовані, яким вже вдалося надати певний зміст. А знання - продукт використання інформації». Тут знання, тлумачиться як «продукт використання інформації», є не первинним, а вторинним в його співвідношенні з інформацією. Очевидно, що обидва цитованих уявлення про співвідношення інформації і знання як протилежні один одному не можуть бути істинними, але тоді яке з них є таким? Відповідь на це питання визначається розумінням сутності та взаємозв'язку розглянутих понять.

Теоретичну основу розуміння взаємозв'язку інформації та знань утворює інформаційна якість природи як природного середовища життя і діяльності людей. Подібно до того як Сонце випромінює світло, теплову та інші види енергії, природа (Всесвіт) «світлиться» всіма своїми властивостями, висловлюючи в них саму себе. Тому під інформаційною якістю природи розуміється притаманна природі здатність виражати (відображати) себе усім різноманіттям своїх властивостей. Існуючи незалежно від свідомості людини, властивості природи утворюють об'єкт інформації, але самі по собі такими не є: вони стають інформацією лише щодо людини (суб'єкта) до природи (об'єкту). Зміст даних відносин утворює два взаємопов'язані процеси - процес утворення (формування) інформації та процес вироблення виробництва (виникнення) теоретичного (наукового) знання. Процесом утворення інформації є сприйняття органами чуття, свідомістю людини об'єктивних властивостей природи. Таке розуміння процесу формування інформації пояснює, чому, наприклад, феєрія зоряного неба зникає для нас, коли ми закриваємо очі або в денний час доби, чому людина, яка втратила той чи інший орган сприйняття природи, позбавляється відповідного сегмента інформації про навколишнє його дійсності. Це означає, що інформація в узагальненому її розумінні є все те, що сприймається свідомістю людини за допомогою його органів почуттів, що поза свідомістю людини інформації не існує, що інформація це не самі властивості об'єктивної дійсності, а їх відображення у свідомості людей.

Це, далі, означає, що інформація знаходиться на стороні не природи, а на стороні людини і як властивість природи може розглядатися лише в контексті розуміння людини як найбільш розвинутою, діяльно-мислячої форми природи, здатної не тільки сприймати її властивості, але також пізнавати і використовувати їх у своїх інтересах, творити так звану «другу природу» все різноманіття створених людьми матеріальних благ.

На відміну від процесу формування інформації, процес виробництва (виникнення) знання є процесом пізнання сутності сприйнятих людиною властивостей природи, тобто процесом переходу інформації в наукове знання. даний процес починається з інформації (сприйняття властивостей природи) і завершується виробленням наукового знання. Перехід інформації в наукове знання обумовлений двома обставинами: по-перше, тим, що пізнання сутності властивостей природи є не прямим, безпосереднім ставленням людей до природи, а процесом, опосередкованим сприйняттям людьми її властивостей, тобто інформацією. Це означає, що шлях до знання лежить через інформацію. По-друге, перехід інформації в знання обумовлений тим, що інформація як сприйняті органами чуття (і свідомістю) людини властивості природи не є теоретичним (раціональним), а «чуттєвим» знанням, тобто знанням не "сутності речей", а лише форм її (сутності) прояву. Здатністю «проникати» в сутність предметів, процесів і явищ володіє, як відомо, тільки розумова діяльність людей, за допомогою якої «чуттєве» знання (інформація) збагачується теоретичним знанням. Дане розуміння змісту понять «інформація» і «знання» визначають не тільки співвідношення між ними - первинність інформації і вторинність знання, але і їх взаємозв'язок: вироблене людьми теоретичне знання стає науковою інформацією, використання якої в усіх галузях суспільного виробництва і утворює реальний процес перетворення науки в безпосередню продуктивну силу.

Вищевикладене розуміння сутності, співвідношення та взаємозв'язку інформації та знань притаманне не тільки природі, але й такій матеріальній освіті, якою є економіка. Будучи фундаментальною складовою життя суспільства, економіка кожного історично особливого суспільства наділена властивостями, завдяки яким розрізняються первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична і посткапіталістична (постіндустріальна) економіка. Зокрема, особливими властивостями капіталістичної економіки (економіки капіталу) є: процес первісного нагромадження капіталу як процес становлення основного виробничого відношення капіталізму «найману працю-капітал»; процес самозростання капіталу як процес виробництва додаткової вартості; процес утворення акціонерного капіталу як процес заперечення приватної капіталістичної власності, тобто самозаперечення капіталу, інші процеси. Подібно природі, економіка кожного історично визначеного суспільства володіє інформаційною якістю - здатністю виражати свої властивості конкретними (особливими) економічними формами доходів, в яких здійснюється економічна реалізація суб'єктами капіталістичних виробничих відносин об'єктів своєї власності. Такими конкретними економічними формами в капіталістичній економіці є заробітна плата як форми економічної реалізації найманими працівниками власності на свою робочу силу; промисловий та торговий прибуток як форма економічної реалізації власності на промисловий і торговий капітал; позичковий відсоток як форма економічної реалізації власності на акціонерний капітал. Ці конкретні економічні форми сприймаються свідомістю найманих працівників, власників промислового, торгового, позикового та акціонерного капіталу як інформація про джерела і величину своїх доходів. Будучи певною економічною інформацією, названі та інші економічні форми капіталістичної економіки є вихідним пунктом пізнання сутнісних властивостей тих економічних відносин і процесів, вираженням яких вони є, тобто переходом економічної інформації в теоретичне знання.

Необхідність переходу економічної інформації в теоретичне знання обумовлена тим, що кожна економічна форма як внутрішня організація певних

економічних відносин і процесів виявляє їх сутність не в її «чистому», «нескаламученому», а у перетвореному і тому спотвореному вигляді. Так, заробітна плата, будучи основним елементом організації відносин між найманою працею і капіталом, сприймається найманими працівниками як плата за свою працю, тоді як у своїй сутності є ціною, тобто грошовою і тому перетвореною формою вартості товару робоча сила. Аналогічне перетворення зазнає і додаткова вартість, створювана працею найманих працівників: будучи сутністю капіталістичних доходів, додаткова вартість в процесі її розподілу між власниками промислового, торговельного, позичкового та акціонерного капіталу приймає власне форми промислового і торгового прибутку, позичкового відсотка і дивіденду.

Висновки. Пізнана сутність економічних відносин, процесів і явищ набуває якості наукової інформації і знаходить своє вираження в системі наукових категорій, що утворюють зміст будь-якої економічної теорії. Запропонований вище зміст, співвідношення і взаємозв'язку інформації і знань дозволяє визначити місце і функціональну роль знання в системі категорій теорії «економіки знань»: подібно до того, як генетичною клітинкою капіталістичної економіки і тому вихідною категорією теорії капіталу є товар, генетичною клітинкою постіндустріальної економіки і тому вихідної категорією теорії «економіки знань» є особливий інтелектуальний продукт - знання. Розуміння знання вихідною категорією теорії «економіки знань» відповідає розглянутому попередньо предмету об'єкту і загальній парадигмі даної теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1861 годов. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. Т. 46 – ч. 2 – стр. 215
2. Drucker P. Post – Capitalist Society. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006, - P. 47
3. Тоффлер О. Метаморфозы власти. – М., 2004 – с. 503
4. Сапир Ж. К экономической теории неоднородных систем: Опыт исследования децентрализованной экономики.- М., 2001. – с. 150
5. Ходжсон Дж. Социально – экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности // Вопросы экономики. – 2001. №8. – с.34.